

Фемінітиви у сучасному українському газетному дискурсі

О.Л.Козачишина, А.В.Мосійчук

Вінницький державний педагогічний університет ім. М.Кожубинського
Вінниця, Україна

*Corresponding author. E-mail: kozachyshyna@ukr.net

Дослідження присвячене вивченню особливостей сучасного українського газетного дискурсу з позицій використання фемінітивів. У результаті аналізу, здійсненого на матеріалі газет «Дзеркало тижня», «Український тиждень» та «День» за 2017–2018 р.р. (662 примірники) було виокремлено 10573 фемінітиви, утворені суфіксальним способом. Кількісний аналіз зазначених мовних одиниць дав можливість встановити найбільш типові моделі морфологічного творення фемінітивів, а також прослідкувати деякі особливості контекстуального функціонування фемінітивних одиниць у сучасних українських газетах.

Ключові слова: фемінітиви, гендерна рівність, засоби масової інформації, сучасна українська мова.

Наразі не викликає сумнівів факт той, що конструювання фемінінності та маскуліності є соціальним явищем, яке значною мірою формується під впливом родини, однолітків, школи та засобів масової інформації. Гендерні відносини вибудовуються разом з рештою соціальних категорій у конкретних історичних, політичних, культурних та лінгвістичних умовах, і тому їх слід вивчати у тому соціальному контексті, де ці відносини функціонують [4].

Проблема мовного відображення образів чоловіків та жінок є предметом численних наукових розвідок як у культурному контексті [див. напр., 8; 14; 16; 18; 19; 20], так і в більш загальному вимірі [13; 15; 17; 21]. Особливої уваги заслуговують публікації, присвячені українським фемінітивам, тобто іменникам на позначення осіб жіночої статі за різними характеристиками (родинними зв'язками, національністю, професією, посадою тощо), що є альтернативними або парними аналогічним поняттям чоловічого роду. Найвагомішими серед цих праць є історико-аналітичні дослідження А.М. Архангельської та М. Брус [1; 2]. Помітною тенденцією останніх років є зростання інтересу лінгвістів до особливостей вживання фемінітивів у різних видах дискурсу [див. 5; 7; 11; 12 та ін].

Слід зазначити, що в історичному вимірі фемінітиви притаманні українській мові з давніх часів [6], вони були зафіксовані уже в першому церковнослов'янсько-українському друкованому словнику, «Лексисі» Лаврентія Зизанія (1596 р.) [5]. Однак процесу утвердження фемінітивів у різних стилях української мови завадив ряд історичних чинників, зокрема, тривале перебування під потужним впливом мов сусідніх народів [1]. Переважання маскуліно-центричних тенденцій розвитку української мови з обмеженим вживанням фемінітивів спостерігались аж до часів незалежної України. У радянських словниках біля деяких фемінітивів ставилися позначки «розмовне» та «зневажливе» [5].

Наразі помітною є тенденція повернення в обіг незаслужено забутих фемінітивних утворень. Зокрема, за даними результатів моніторингу львівських ЗМІ на гендерну чутливість сучасні журналісти використовують фемінітиви у 35 відсотках випадків зі ста можливих. Тобто третину понять чоловічого роду замінюють альтернативними жіночими [10]. Головними чинниками цього процесу можна вважати зростання соціальної ролі жінок, а також здобуття Україною незалежності, посилення національної самосвідомості, і як наслідок, намагання очистити словниковий склад від мовних залишків радянського минулого [1, с.29], дистанціюватися від російськомовного тоталітарного дискурсу, що є менш гендерно чутливим.

Предметом даної статті є вивчення використання фемінітивів у мові сучасних українських ЗМІ як відображення змін у фемінітивній системі (термін М.Брус) [2, с.61] української мови, що є наслідком розхитування традиційних уявлень про чоловіче та жіноче. Вибір предмету та матеріалу дослідження пояснюється унікальною роллю засобів масової інформації у формуванні громадської думки, вибудовуванні певного ставлення до проблемних соціальних питань, зокрема уявлення про «належні» чи «неналежні» гендерні ролі. Більш того, мова ЗМІ (преса, телебачення, Інтернет, радіо) є свого роду «часовим зрізом», що відображає особливості гендерних відносин у певній мовно-культурній спільноті. Саме тому результати даного дослідження можуть слугувати основою для діахронічного аналізу змін мовних норм та гендерних ролей в Україні або ж бути основою для міжкультурних гендерних студій.

Метою даного дослідження є вивчення морфо-семантичних особливостей українських фемінітивів та аналіз специфіки їхнього вживання у сучасній вітчизняній пресі.

Аналіз базується на мовному матеріалі, дібраному з українських газет «Дзеркало тижня», «Український тиждень» та «День» (2017-2018) – загалом 662 випуски. Метод суцільної вибірки дав можливість виокремити 10573 випадків вживання фемінітивів, утворених суфіксальним способом.

В сучасній українській пресі можна зустріти значне різноманіття фемінітивів, утворених за допомогою різних суфіксів. Як відзначають мовознавці, загалом в українській мові є понад 13 суфіксів, які можуть утворювати іменники – назви осіб жіночої статі [2]. Однак, ці форманти характеризуються різним ступенем продуктивності. Дані щодо кількості знайдених випадків вживання фемінітивів із зазначенням способу творення наведено у табл. 1:

Таблиця 1

Кількісні показники використання суфіксів творення фемінітивів

Спосіб утворення	Приклади	Кількість випадків вживання
<ul style="list-style-type: none"> • Суфікс -к-, доданий до основи іменника чоловічого роду з основою на приголосний • Суфікс -к-, доданий до іменника чоловічого роду з основою на -ець • Суфікс -к-, доданий до іменника чоловічого роду із чергуванням приголосних -к / -ч- • Суфікс -к-, доданий до іменника чоловічого роду з основою на -ець 	<p>автор – авторка, доктор – докторка, режисер – режисерка українець – українка, переселенець – переселенка, зв'язківець – зв'язківка співак-співачка, земляк – землячка, внук – внучка італієць – італійка, австрієць – австрійка</p>	<p>5038 1215 523 74</p>
Суфікс -иц-, доданий до іменників чоловічого роду з основою на -ник, -ень, -ець	дослідник – дослідниця, учень – учениця підприємець – підприємця	3101
<ul style="list-style-type: none"> • Суфікс -ин-, доданий до основи іменника чоловічого роду з основою на приголосний • Суфікс -ин-, доданий до іменника чоловічого роду з основою на -ець 	<p>майстер – майстриня, герцог – герцогиня, філолог – філологиня, продавець – продавчиня, кравець – кравчиня, фахівець – фахівчиня</p>	<p>312 29</p>
Суфікс -ес-, доданий до основи іменника чоловічого роду з основою на приголосний (зазвичай іншомовного походження)	принц – принцеса, поет – поетеса, барон – баронеса	279
Суфікси -ів- та -к-, додані до іменника чоловічого роду з основою на приголосний	жид – жидівка	2
УСЬОГО		10573

Отримані кількісні дані підтверджують спостереження дослідників про високий ступінь продуктивності суфіксів -к- та -иц-. Переважну більшість фемінітивів, які утворені за допомогою даних суфіксів, становлять іменники, що традиційно існували в українській мові для позначення осіб жіночої статі: *школярка, циганка, танцюристка, студентка, родичка; бешкетниця, відмінниця, іменинниця, письменниця* тощо. Разом з тим, зазначені суфікси зустрічаються і в іменниках, які з'явилися відносно нещодавно на потребу часу як відображення змін у традиційному розподілі

гендених ролей: адвокатка, прем'єрка, віце-спікерка, корегувальниця, прикордонниця, тощо. Наприклад:

«До речі, інтереси цієї компанії в США захищала російська адвокатка Наталія Весельніцкая, яка відома ще й тим, що була посередницею під час передачі компромату на Демократичну партію синові нинішнього президента Дональда Трампа» («Український тиждень», 6 лютого 2018).

«Щодо цих заяв висловила і перша віце-спікерка Верховної Ради Ірина Геращенко, яка представляє Україну в гуманітарній підгрупі Тристоронньої контактної групи в Мінську» («День», 17 серпня 2018).

Продуктивність даного суфікса підтверджується також і його використанням для утворенням авторських неологізмів, що відповідають традиційній словотвірній моделі, однак, звучать досить незвично, як наприклад, фемінітив зв'язківка.

«Зараз дівчата можуть бути не тільки швачками, кухарками, зв'язківками чи медиками, а й снайперами і корегувальницями» («Дзеркало тижня», 19 серпня - 1 вересня 2017).

Іменники жіночого роду із суфіксом *-ин-* є дещо менш кількісними. Поряд із традиційними та уже звичними для нас іменниками типу герцогиня, графиня та рабиня у текстах українських газет можна побачити відносно нові іменникові форми із суфіксом *-ин-*, такі як критикиня, політикиня, філософиня, фотографиня, етнологиня, культурологиня, психологиня, філологиня, шефиня та аналітикиня. Лексеми критикиня, політикиня, філософиня, фотографиня уже відображені в Новітньому онлайн-словнику української мови [3], що можна розглядати як вияв тенденції унормування подібних утворень у сучасній українській мові. Решта ж фемінітивів із суфіксом *-ин-*, хоча і зустрічається у текстах українських газет, проте ще не знайшли свого відображення у сучасних тлумачних словниках.

«Для мене найвищою похвалою стало те, що «Транс» похвалила моя викладачка, культурологиня» («Дзеркало тижня», 6 липня 2018).

«Цьогоріч українською вийшла книжка американської історикіні Марсі Шор «Українська ніч. Історія революції зблизка» (переклад Олександра Буценка, видавництво «Дух і Літера»), яку було презентовано на Форумі видавців у Львові» («Український тиждень», 11 листопада 2018).

Фемінітив шефиня, який в усному розмовному мовленні вживається досить часто і є скоріше розмовним елементом, зустрічається у даній вибірці лише один раз і має зневажливу конотацію:

«По суті, шефиня стала нестерпною, і я помахала їй ручкою.» («День», 30 березня 2018).

На шпальтах сучасної української преси було помічено ряд фемінітивів, утворених за допомогою суфікса *-ес*, доданого до основи іменників чоловічого роду іншомовного походження за словотвірною аналогією принц-принцеса: бардеса, клоунеса та пілотеса.

«Щасливою стала її творча дружба з відомою бардесою Наталкою Бучель» («День», 20 лютого 2018).

«Ось вона, сонячна мрія клоунеси: блискуче зіграю єврейську маму і вранці прокинуся такою знаменитою, як Анна Маньяні!» («Дзеркало тижня», 4-10 лютого 2017).

«Згодом вона взяла участь у змаганнях, які стали історичною подією і за результатом яких Аероклуб Франції видав Раймонді посвідчення № 36 — як першій офіційно визнаній пілотесі Франції» («День», 6 березня 2018).

Іменник кравчиня став зразком для створення таких фемінітивів як фахівчиня та видавчиня:

«Завжди з повагою ставився до Марини Ставнійчук, яку вважаю однією з найкращих фахівчинь у галузі права в Україні» («Дзеркало тижня», 3-9 листопада 2018).

«А на третій день Мар'яна Савка, відома поетка і видавчиня, буде представляти поетично-джазовий проект» («День», 25 вересня 2018).

Хоча наведені лексеми із суфіксами *-ес*- та *-ин-* є досить звичними і вживаними, наразі вони ще не зафіксовані в он-лайн словнику української мови. Оскільки у 2019 було затверджено нові норми українського правопису, які заохочують вживання фемінітивів, можна припустити, що нові іменникові форми будуть зустрічатися частіше не лише у текстах газет, а й в інших стилях мовлення.

У газетних статтях також зустрічаються паралельні форми фемінітивів, утворені за допомогою різних суфіксів: критикиня – критикеса; фотографиня – фотографка; поетка – поетеса. Розглянемо дані пари паралельних форм детальніше.

Якщо фемінітив критикиня вважається літературною нормою (відображений в онлайн-словниках української мови) і вже активно вживається на сторінках українських газет (у даній вибірці зустрічається 13 разів), то фемінітив критикеса, який не відображений у тлумачних словниках української мови як літературна норма, був помічений у даній вибірці лише один раз:

«Театральна критикиня й менеджерка Ірина Чужина звертає увагу на те, що Вільям Шекспір і Дмитро Богомазов на одній театральній сцені не вперше» («Український тиждень», 26 січня 2018).

«І знаєте, можливо вродлива, пластична Роговцева в цих виставах — «Справедливості» і «Варшавській» — дратувала критиків-цензорів своєю жіночою свободою, чуттєвою неприборканістю. Деякі — і колеги, і особливо критикеси — помітно нервувалися» («Дзеркало тижня», 15-21 липня 2017).

Як ми бачимо із наведених прикладів, фемінітив критикиня переважно виконує свою основну функцію — вказує на жіночу статтю референта. Аналіз контексту вживання фемінітива критикеса показує, що автор статті, вочевидь, навмисно використав даний неологізм замість нормативного критикиня для того, щоби підкреслити заздрісність колежанок актриси Ади Роговцевої, а також їхні даремні та безрезультатні спроби дорікнути відомій артистці за її красу та талановитість. Таким чином, використання суфікса *-ес-* додає негативної конотації, вказуючи на непрофесіоналізм та нестачу об'єктивізму у критиці представників театральної професії. Аналогічні тенденції помічено і в інших розвідках [9].

У парі фемінітивів фотографиня – фотографка лише перший з них відображений в онлайн-словнику української мови. Аналіз кількості вживань цих слів у статтях вказує на деяке переважання варіанту фотографиня: три випадки зі словом фотографиня проти лише одного випадку зі словом фотографка:

«Фотографиня згадує, що маріупольці уважно та зацікавлено розглядали експозицію» («День», 7 вересня 2018).

«Фотографка Наталка Дяченко, яка знімала пригоди резидентів, у Маріуполі вже щонайменше вчетверте, раніше приїздила сюди з іншими мистецькими ініціативами» («День», 19 листопада 2018).

У наведених прикладах фемінітиви фотографиня та фотографка використовуються як паралельні варіанти без будь-якої різниці у значенні.

Подвійні форми фемінітивів поетка та поетеса відображені в онлайн-словнику як синонімічні, тобто обидва фемінітиви вважаються літературною нормою для української мови. Кількісний аналіз вживання даних слів показує, що лексема поетеса згадується у запропонованій вибірці українських газет більш ніж удвічі частіше, ніж її синонімічний варіант поетка (100 проти 41). Така кількісна характеристика може означати те, що, незважаючи на літературну унормованість обох варіантів, саме варіант поетеса краще прижився в україномовному середовищі.

Результати здійсненого аналізу дають можливість стверджувати, що існуюче до недавнього часу правило застосування маскулінитивів до всіх людей, незалежно від статі, поступово втрачає статус норми. Сучасні тенденції вживання мови, зокрема, досить частотне використання фемінітивів, сприяє відновленню гендерно-лінгвістичної рівності. Важливість засобів масової інформації у цьому зв'язку полягає в тому, що з одного боку, ЗМІ є досить чутливими до соціальних змін, швидко на них реагують, віддзеркалюючи ситуацію в певному соціально-історичному соціумі. З іншого боку, відображення певних соціальних явищ за допомогою ЗМІ стимулює громадський інтерес до проблеми, допомагає глибше її усвідомити, а відтак сприяє її вирішенню. До того ж, мас-медійна сфера є певним еталоном нормативності, що володіє методами переконання та оцінного впливу. Об'єктивне зображення гендерних відносин сприяє соціальним змінам та пришвидшує їх. Спосіб бачення світу та гендерних відносин у ньому слугує свого роду призвою, за допомогою якої люди, зокрема молоде покоління, сприймають суспільство та його норми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архангельська А.М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність. *Мовознавство*. 2013. №6. С.27-40
2. Брус М. Фемінітиви української мови в переплетенні давніх і сучасних тенденцій. *Вісник Львів. ун-ту*. Серія Філологія. 2009. Вип. 46. Ч.1. С. 61-69.
3. Вільний тлумачний словник. Новітній онлайн-словник української мови (2013-2018). URL: <http://sum.in.ua/f/0>
4. Козачишина О.Л. Генезис гендерної диференціації мовлення. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського*. Серія Філологія. 2000. Вип. 2. С. 191-193.
5. Лиска Я. Фемінітиви в українській мові: запозичені неологізми, чи традиційні словотвірні форми? URL: <http://report2018.tilda.ws/blogs/femininityv>

6. Олена Малахова: «Фемінітиви – не данина моді, вони властиві українській мові як системі». Кандидатка філологічних наук про правила вживання, утворення та традиційність фемінітивів. URL: <https://womo.ua/olena-malahova/>
7. Остапчук С. С. Гендерні аспекти мовлення: на прикладі сучасних україномовних друкованих ЗМІ. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна*. Серія «Соціальні комунікації». Вип.13. 2018. С. 27-31.
8. Репрезентація гендерних ідентичностей в українських регіональних ЗМІ. Звіт за результатами контент-аналізу друкованих та електронних ЗМІ підготовлений Академією Української преси для програми У-Медіа Інтерньюз Нетворк. Київ. Листопад, 2013. URL: https://www.aup.com.ua/uploads/Zvit_gender_i_identichnosti.pdf
9. Селезньова І. Фемінітиви – потреба часу. URL: <https://politykyka.org/2017/04/14/feminitivi-potreba-chasu/>
10. Словник фемінітивів запровадить "фотографесу" і "критикесу". *Galinfo*. 27 січня, 2018. URL https://galinfo.com.ua/news/slovyk_feminityviv_zaprovadyt_fotografesu_i_krytykesu_279698.html
11. Шеремет А. Фемінітиви в мовній картні світу українців (на матеріалі інтернет-видань). *Актуальні питання гуманітарних наук*. Том 5. № 27. 2020. С. 65-70.
12. Шеховцова Н.А. Фемінітиви в українській пресі. *Науковий часопис НПУ ім.М.П. Драгоманова*. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). Випуск 9. 2017. С.143-146.
13. Casserly J. How the media can promote gender equality. *The Guardian*. October 26, 2016. URL: <https://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2016/oct/26/more-hillary-less-donald-how-the-media-can-promote-gender-equality>
14. Chan K. *Girls and media: Dreams and realities*. Hong Kong: City University of Hong Kong Press, 2014. 239 p.
15. Davidson C. Five strategies for creating gender equality in the media. *The Guardian*. July 20, 2016. URL: <https://www.theguardian.com/media-network/2016/jul/20/five-strategies-creating-gender-equality-media>
16. Davtyan-Gevorgyan A. Women and mass media. April 8, 2016. URL: <http://www.feminism-boell.org/en/2016/04/08/women-and-mass-media>.
17. Gallagher M. *Unequal opportunities: the case of women and the media*. Paris: UNESCO, 1981. 221 p.
18. Kosho J. Gender inequality through the lenses of the Albanian media. *International Journal of Anglisticum. Literature, linguistics and interdisciplinary studies*. 2019. Volume 8, No.1. P. 10-24.
19. Kozachyshyna, O.L., Fedorchuk, N.V. (2020). Gender roles construction in the British press of the 21st century. *Science and education: a new dimension (Philology)*. VIII (65). Iss. 217. February 2020. P.41-44.
20. Manila S. *Women and men in the news. Report on gender representation in Nordic news content and the Nordic media industry*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers, 2017. 81 p.
21. *Media and gender: A scholarly agenda for the global alliance on media and gender* / Aimée Vega Montiel (ed.). Paris: UNESCO, 2014. 48 p.

REFERENCES

1. Arkhanhelska A.M. (2013) On the problems of derivational feminization in present day Ukrainian language: tradition and modernity. *Linguistics*. No 6. P.27-40
2. Brus M. (2009) Feminities of the Ukrainian language in the combination of old and modern tendencies. *Lviv University Bulletin*. Series Philology. Vol. 46. Part 1. P. 61-69.
3. Free explanatory dictionary. New online dictionary of the Ukrainian language (2013-2018)]. URL: <http://sum.in.ua/f/0>
4. Kozachyshyna O.L. (2000) The genesis of gender differentiation in language. *Scientific Journal of Vinnytsia State M.Kotsyubynskyi Pedagogical University*. Philology. Iss. 2. P. 191-193.
5. Lyshka Ya. Feminities in the Ukrainian language: borrowed neologisms or traditional word forming forms? URL: <http://report2018.tilda.ws/blogs/feminityvy>
6. Olena Malakhova: “Feminities are not a tribute to fashion, they are characteristic of the Ukrainian language as a system”. Candidate of Philology about the rules of usage, formation and traditional nature of feminities. URL: <https://womo.ua/olena-malahova/>
7. Ostapchuk S.S. (2018). Gender aspects of speech: on the example of modern Ukrainian-language printed media. *Bulletin of Kharkiv National V.N.Karazin University*. Series “Social communications”. Vol. 13. P.27-31.

8. Gender identities representation in Ukrainian regional media. Report of the results of the content-analysis done by The Academy of Ukrainian Press for the program U-Media Internews Network. Kyiv. November, 2013. URL: https://www.aup.com.ua/uploads/Zvit_genderni_identuchnosti.pdf

9. Seleznyova I. Feminities – the requirement of our time. URL: <https://politykyka.org/2017/04/14/feminitivi-potreba-chasu/>

10. Feminities dictionary will include “woman-photographer” and “criticess”. *Galinfo*. January 27, 2018. URL:

https://galinfo.com.ua/news/slovyk_feminityviv_zaprovadyt_fotografesu_i_krytykesu_279698.html

11. Sheremet A. (2020) Gender specific job titles in the Ukrainian’s worldview (based in the materials of the language of web-based media). *Humanities Science Current Issues*. Vol. 5. No 27. P. 65-70.

12. Shekhovtsova N.A. (2017) Feminities in Ukrainian Press. *Scientific Journal of M.P.Drahomanov NPU*. Series 8. Philological sciences (linguistics and literary criticism). Vol. 9. P. 143-146.

Feminities in Modern Ukrainian Newspaper Discourse

O.L.Kozachyshyna, A.V.Mosiichuk

The given research focuses on the study of modern Ukrainian newspaper discourse analyzed from the standpoint of the feminities usage. As the result of the analysis carried out on the basis of the newspapers “Mirror of the Week”, “Ukrainian Week” and “Day” of the period 2017-2018 (662 issues) 10573 feminities formed by suffixation were singled out. The quantitative analysis of the given units made it possible to establish the most typical word-building models of feminities formation as well as to trace some peculiarities of their contextual functioning in modern Ukrainian newspapers.

Key words: *feminities, gender equality, mass media, modern Ukrainian language.*